

יהודי צבעא

בעיני החוקרים הרמן בודכרט וקרל רתיינס

יהודי צנעא

בעיני החוקרים הרמן בורכרט וקרל רחיינס

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

בית התפוצות על שם נחום גולדמן, תל אביב, תשמ"ב

תודתנו נתונה לכל אלה שאיפשרו לנו להשתמש בחומר המצוי ברשותם:

המוזיאון לאתנוגרפיה, המבורג
המוזיאון לאתנוגרפיה, ברלין
אוסף בראואר, האגודה לאתנוגרפיה בישראל, ירושלים
בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים
המחלקה לאתנוגרפיה, מוזיאון ישראל, ירושלים

תודה מיוחדת לפרופ' אניטה שפירא על עזרתה בבחירת החומר מן האוסף של המוזיאון לאתנוגרפיה בהמבורג.

על התערוכה

במלאת מאה שנים לעליה הגדולה מתימן מציג בית התפוצות תערוכה על יהודי צנעא. התמונות בתערוכה צולמו בין השנים 1901-1938 בידי שני מזרחנים מגרמניה, הרמן בורכרט וקרל רתיינס. במסעותיהם לתימן הקדישו השניים פרקים מיוחדים במחקריהם ליהודי תימן, ובעיקר ליהודי הבירה צנעא.

הרמן בורכרט (1857-1909) היה בן למשפחת סוחרים יהודית וסוחר בעצמו. לאחר מות אביו עזב את המסחר ופנה לחקר המזרח הקרוב. הוא ערך שלושה מסעות בתימן (בשנים 1901-1909) והגיע לאיזורים נידחים שלפניו לא ביקרו בהם חוקרים מאירופה. למרות שניתנה לו איגרת חסות מידי האימאם יחיא, נרצח בורכרט בעת מסעו השלישי יחד עם חברו למסע, סגן הקונסול האיטלקי בתימן. מלבד תצלומים השאיר אחריו בורכרט רשימות ויומנים אשר שימשו חומר חשוב לחקר תימן ויהודיה.

קרל רתיינס (1887-1966) שהיה גיאוגרף ומזרחן ערך בין השנים 1927 ו-1938 ארבעה מסעות לתימן ושהה בה תקופות זמן ממושכות. במסעותיו אלה יצר קשרים הדוקים עם אנשי שילטון רמי דרג, לרבות האימאם עצמו.

רתיינס עמד בקשרים הדוקים עם אנשים מארץ ישראל. לבקשתה של גב׳ הדסה קלווארי־רוזן, ממייסדות ויצ״ו, שרצתה לעודד את מלאכת המחשבת הארצישראלית בסיגנון תימן, רכש רתיינס בתימן דברי אמנות מקוריים. האוסף שלו נקנה על ידי זלמן שוקן, ערב פרוץ מלחמת העולם השניה, ונמסר, בהשאלת קבע, למוזיאון בצלאל, לימים מוזיאון ישראל. מיקצת ממוצגי האוסף כלולים בתערוכה.

בהשפעתו של פרופ׳ ש״ד גויטיין, מסר רתיינס ב-1960 את העתקי רשימותיו לגב׳ אביבה מילר־לנצט ממוזיאון ישראל לשם מיון וסידור. כמו כן תרם למוזיאון חומר רב ערך על תימן, לרבות רבים מתצלומיו. שאר החומר שאסף רתיינס נמצא במוזיאון לאתנוגרפיה של המבורג, בו עבד שנים רבות.

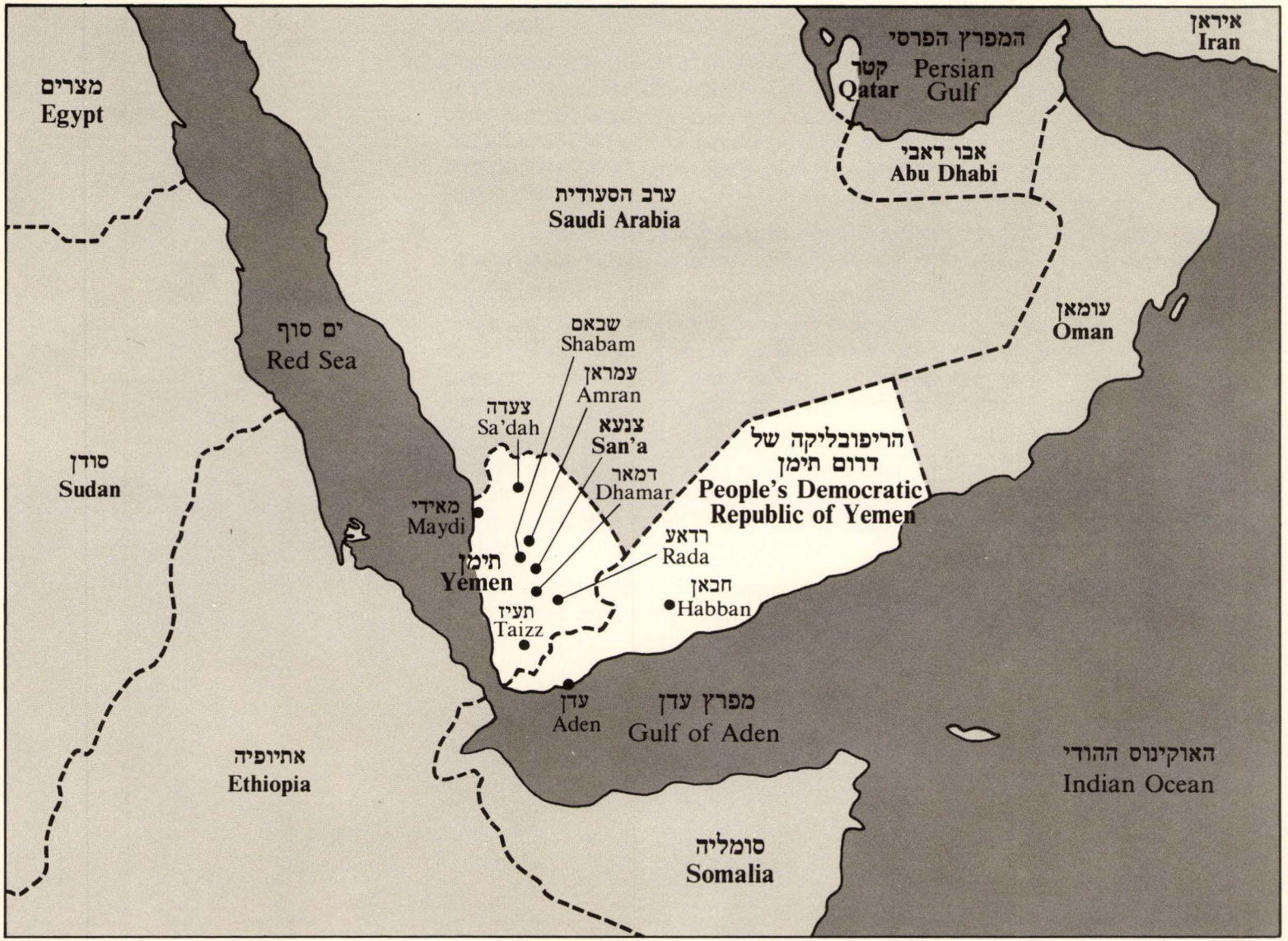
בתערוכה משולבים קטעים מתוך ״ספר מסע תימן״ ליעקב ספיר (1822-1885) ששהה בתימן ב-1858 כשליח ציבור מארץ ישראל.

Major Jewish Communities in Yemen

קהילות יהודיות גדולות בתימן

Present day borders

גבולות נוכחיים



יהודי ארץ שבא, היא תימן הלא נודעת

ד"ר יהודה ניני

אימתי התיישבו יהודים בתימן

אין שאלה קשה מן השאלה אימתי התיישבו יהודים בתימן, או אימתי הגיעו יהודים לתימן. שאלה זו, התשובות עליה יש שהן מתחום האגדה והמסורת העממית ויש שהן תלויות בפיענוחן של כתובות ששרדו על מיבנים ואתרי־יישוב שבאיים ומימצאים ארכיאולוגיים שונים. השערה אחת קובעת כי ראשוני היהודים הגיעו לתימן במאה ה-10 לפני הספירה המקובלת, בתקופת מלכות שלמה. את דמיון המשערים כך תפסה דמותה של מלכת שבא אשר, כמסופר במיקרא, ביקרה בבירת ממלכת ישראל בירושלים, כדי להשביע את סקרנותה לשמע שלמה וחכמתו. סברה זו נישענת על קשרי המסחר שקמו בעקבות ביקורה, בין ממלכת ישראל וממלכת שבא. אין להוציא השערה זו מגדר האפשרות, שכן אפשר להעלות על הדעת שאכן השתקעו בארץ שבא־תימן סוחרים יהודים, אולם ספק אם הללו הצליחו לקיים קהילות יהודיות שצאצאיהן שרדו לאורך ימים.
השערה שניה מייחסת את ראשית היישוב היהודי להתפתחותה של דרך הסחר החשובה מקידמת אסיה להודו דרך תימן, היא "דרך הבשמים" או "דרך הלבונה", מן המאה ה-7 ואילך. השערה זו מתייחסת להיתפתחותן של מושבות סחר יהודיות בדרך היורדת מדמשק ועד לשבא. חיזוק להשערה אפשר למצוא בכתובות שבאיות, שמהן ניתן ללמוד על אפשרות קיומו של ישוב יהודי בתימן. אך אף שיש ממש בעדות זו, ספק בידנו אם קהילת יהודי תימן של המאות האחרונות ניבנתה ממושבות הסחר הללו.
למציאותם של יהודים בתימן בתקופת הממלכה החימייארית יש אישור כפול. האחת, מן המאות הראשונות לספירה המקובלת, היא מערת הקבורה של יהודים חימייארים בבית שערים. השניה, קיומה של ממלכה יהודית בחימייאר (תימן) שסופה במותו ההירואי של מלכה היהודי האחרון, יוסף דו נואס, בקרב נגד האתיופים.
על מציאותם של יהודים בתימן בתקופת מוחמד, נביא האיסלאם, יודעים אנו מן הספרות ההיסטורית הערבית, הדנה במעמדם של "אהל אלד'מה" או "אהל אל כתאב" (בני החסות או אנשי הספר, בהתאם). יש לשער שמן הכיבוש המוסלמי בראשית המאה ה-7 לספירה המקובלת ועד ימינו לא פסק היישוב היהודי בתימן.

מהיכן הגיעו יהודים לתימן

יש להניח, והנחה זו נראית כמבוססת, כי גרעינו של היישוב היהודי בתימן מוצאו מארץ ישראל. אחת העדויות המעניינות והמרגשות ביותר היא מציאותה של כתובת חשובה ביותר של כ"ד משמרות הכהונה שנמצאה בתימן. כתובת הבאה ללמד על זיקה כפולה, האחת לארץ ישראל והשניה לסדר העבודה בבית המקדש. מתוך זיקה זו אפשר ללמוד על המתח המשיחי־ריאלי שבו חיו יהודי תימן למן המאות הראשונות לספירה המקובלת. על גרעין זה של יוצאי ארץ ישראל נוספו יהודים אשר היגרו ודאי מעיראק לתימן, אם מחמת המצוקה ואם בעקבות התפתחות הסחר עם הודו והמזרח הרחוק. לבד משמות משפחה המלמדים על הגירה זו, תעיד אף הזיקה הלשונית הקיימת בין יהודי תימן ליהודי עיראק, ביחוד בתקופת הגאונים. גל אחר של מהגרים יהודים הגיע לתימן ממצרים ואף הוא מאותם שני טעמים שהזכרנו לעיל. על שלושה רבדים אלו של מהגרים יהודים לתימן יש להוסיף הגירת יהודים לתימן מצפון אפריקה, אתיופיה ואפשר שאף מארצות אחרות. אולם הגירה זו הגיעה לקיצה לכל המאוחר במאה ה-14 לספירה המקובלת, ואפשר שאף לפני כן. הפסקת ההגירה של יהודים לתימן קשורה קשר ישיר עם שקיעתה הכלכלית של ארץ זו, בעקבות מציאת דרכי סחר חליפיות להודו ולמזרח הרחוק. מכאן אנו למדים שעד ימי הביניים המאוחרים שימשה תימן יעד הגירה, וזאת עקב שיגשוגה הכלכלי והביטחון היחסי שהיקנתה ליהודים החיים בגבולותיה.

ציוני דרך היסטוריים בתולדות יהודי תימן

עם הכיבוש המוסלמי במאה ה-7 לספירה המקובלת נשתנה מעמדם המשפטי, ומתוך כך הכלכלי והחברתי, של יהודי תימן. עד הכיבוש המוסלמי נימנו יהודי תימן על מעמד אדוני הארץ, הן מתוך שהיו בעלי אחוזות וחקלאים והן מתוך שהיו בין קובעי מדיניות הסחר שבין הודו ואגן הים התיכון. מן הכיבוש המוסלמי ואילך נתהפך עליהם הגלגל: מאדוני הארץ הפכו לבני חסות, מבעלי אחוזות וחקלאים - לבעלי מלאכה נותני שירותים, מבני חורין - לגרים התלויים בנותן החסות, יהא זה האימאם הזיידי או ראש השבט שבתחומו ישבו.

ידיעותינו על יהודי תימן לאחר הכיבוש המוסלמי אינן מרובות ובכך, לפחות באופן חלקי, אין הבדל בין התקופה הקדם-מוסלמית לתקופה המוסלמית המוקדמת. כמעט אין אנו יודעים דבר על יהודי תימן למן הכיבוש המוסלמי ועד למאה ה-12. ידוע לנו מתוך איגרות של אחד מגאוני בבל מן המאה ה-10 כי יהודי תימן עמדו בקשר רצוף עם המרכז בבבל, וכי לתרומתם הכספית נודעה חשיבות כלכלית רבה. לבד מתמיכה בישיבת "גאון יעקב" שבבבל, תמכו יהודי תימן גם בישיבת "גאון יעקב" שבארץ ישראל. זיקתם אל יהודי בבל פסקה עם עליית משקלה הכלכלי והרוחני של יהדות מצרים בעקבות סחר הודו.

זיקה זו הפכה להיות מכרעת בתקופת הרמב"ם. מכוח אישיותו ותורתו ומפאת הקשרים הכלכליים שבין תימן ומצרים, קשרים שאף גרמו להגירת יהודים ממצרים לתימן, הפך הרמב"ם להיות נערץ על יהודי תימן, עד שנשתרשה בפיהם האימרה "ארץ התימן אתריה דהרמב"ם". קשריו של הקיבוץ היהודי בתימן עם הרמב"ם ובני ביתו, נתעצמו והלכו בעקבות "איגרת תימן" המפורסמת, איגרת ששלח הרמב"ם בעקבות הופעתו של משיח שקר בתימן. יתכן כי בעקבות הופעת משיח השקר נגזרה על יהודי תימן (על חלקם לפחות) גזירת שמד, ורבים נאלצו להמיר את דתם. סביר להניח כי גזירת השמד בוטלה בעקבות התערבותו של הרמב"ם בחצר המלכות במצרים, שתימן הייתה כפופה לה. למן מאורע זה ואילך הולכות ידיעותינו על יהודי תימן ופוחתות, פרט לאיזכור בלתי ברור דיו על הופעת משיח שקר בשנת רנ"ה.

הכיבוש העות'מאני של תימן, במחצית הראשונה של המאה ה-16, אף הוא אינו מאיר את עינינו. יהדות תימן נשארת עלומה עד למחצית הראשונה של המאה ה-17, עת גורשו העות'מאנים מתימן. הידיעות על יהודי תימן במאה ה-17 מרובות יותר, עקב שני מאורעות חשובים: האחד גירוש העות'מאנים הקשור במרד האימאם אלקאסם המכונה "אל כביר", והשני, שהוא הרבה יותר משמעותי וחמור - "גירוש מוזע" בשנת הת"ם. בשנה זו, כפי הנראה בגלל ספיחיה של תנועת השבתאות שהגיעה עוד בחייו של שבתאי צבי לתימן, ניגזר גירוש על חלק של יהודי הרמה המרכזית של תימן, למוזע שב"תיהאמה", שלחוף הים האדום. רבים מן המגורשים מתו בגלל התנאים הקשים מנשוא, חלק מן היישובים היהודים נהרסו ולא שוקמו עוד.

רבים מספרי הקודש ומחיבוריהם של יהודי תימן אבדו. לפיכך, "גירוש מוזע" הינו ציון דרך משמעותי בתולדות יהודי תימן. לאחר שנה חזרו המגורשים ממקום גירושם אל הרמה המרכזית והשתדלו לשקם את חייהם הכלכליים והרוחניים. המאה ה-17 היא תקופתו של גדול משוררי תימן רבי שלום שבזי זצוק"ל, שחזה בגירוש ואף נתן לו ביטוי בשיריו.

המאה ה-18 היא תקופה של שיגשוג כלכלי ושיקום החיים הרוחניים. במאה זו קמו ופעלו הנשיאים מבית אהרן עיראקי, שהוא הראשון המכונה בכינוי הכבוד "אל אוסטא" היינו "האומן". בנו, ר' שלום עיראקי, המכונה בפי יהודי תימן שר שלום "אל אוסטא", הגיע למעמד מדיני וכלכלי גבוה ביותר בחצר המלכות. הוא היה נשיאם של כל יהודי תימן, עמד בקשר אף עם קושטא ותמך ביהודי ארץ ישראל. בנו, ר' יחיא עיראקי, שהיה תלמיד חכם מובהק, היה בין היוזמים לשינוי נוסח התפילה בתימן והכנסת הנוסח הספרדי במקום הנוסח המקומי - יוזמה שהצליחה אך בחלקה. מבחינה רוחנית עמד ליהודי תימן במאה זו גדול חכמי תימן הידועים לנו, ר' יחיא צאלח המכונה המהרי"ץ, הנחשב לגדול פוסקי תימן.

המאה ה-19 מסמלת את המעבר מן השילטון האימאמי הריכוזי לתקופת האנרכיה השילטונית, ולקראת סופה - את שובם של העות'מאנים לתימן. שורה ארוכה של גזירות על יהודי תימן חודשו במאה זו בעקבות התרופפות השילטון המרכזי, שכן חולשתו של האימאם העלתה בדרך כלל יסודות קנאיים שנטו להחיל את ההלכה המוסלמית הזיידית המחמירה על היהודים. גזירת היתומים, גזירת ניקוי הביבים והמחראות, החמרה בסיגנון הלבוש, הכבדה במיסים, כל אלה הם ממאפייני המאה. השילטון העות'מאני ששב לתימן בעשור השמיני של המאה קשר, אמנם, את יהודי תימן עם חלקיה האחרים של האימפריה העות'מאנית, והקל על תנועתם של יהודים אל תימן וממנה (אגב, הקשרים של יהודי תימן עם מרכזים יהודים בתפוצות החלו שנים מספר לאחר כיבוש עדן על ידי הבריטים). אך מאידך גרם השילטון העות'מאני להתרופפות של החיים המסורתיים ושל מוסדות הקהילה. בחומת המוסר היהודי ניבעו פרצות ואנו עדים לתופעות חמורות בחיי היום-יום, שמקורן במגע עם השילטון העות'מאני.

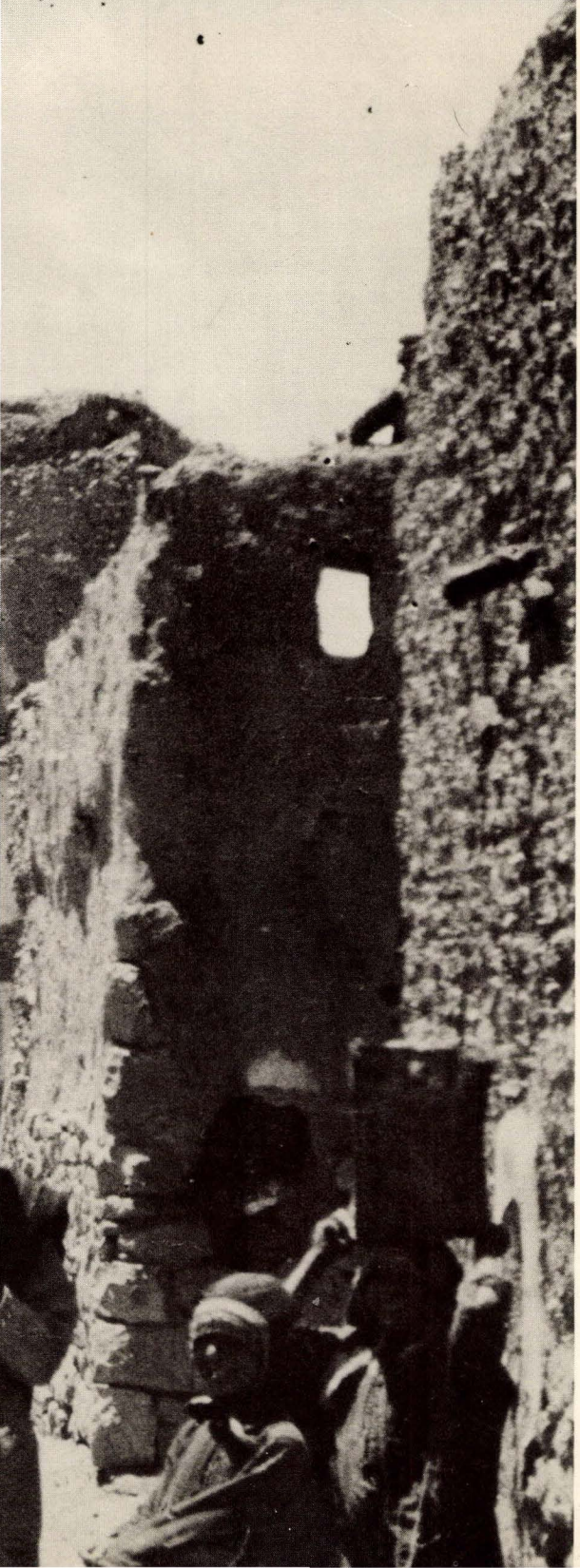
בראשית העשור השמיני של המאה החלה עליה גדולה מתימן לארץ ישראל, עליה שיש לה קשר עם רעיונות ושברי רעיונות שהתגלגלו בעולם היהודי שמחוץ לתימן. עליה זו, שהחלה בשנת תרמ"ב, נמשכה ברציפות עד לשנת תרע"ד, שנה שבה פרצה מלחמת העולם הראשונה. לאחר סיומה של מלחמה זו נתחדשה העליה לארץ ישראל ונמשכה ברציפות עד להקמת מדינת ישראל בשנת תש"ח. עד לשנה זו עלו לארץ ישראל כשליש מיהודי תימן.

לאחר הקמת המדינה הוצאה לפועל תוכנית להעלאתם של כל יהודי תימן. בשנת תש"ט החל מבצע "על כנפי נשרים", הנקרא משום מה בטעות "מרבד הקסמים". המבצע נסתיים בשנת תש"י. במשך כשנה הועלו ארצה כחמישים אלף יהודי תימן. כיום נותרו בתימן כאלפיים וחמש מאות יהודים, המפוזרים במרכזה ובצפונה של המדינה.

קרל רתיינס בחברת ישראל צוברי (מימינו), שהיה מלווהו ומתורגמנו בתימן. ישראל צוברי נפטר בתל־אביב בשנות ה־70.

Carl Rathjens with Israel Subari (right), his companion and translator in Yemen. Subari died in Tel Aviv in the 1970s.





"... בתי היהודים בנויים פה בתבנית יפה מאבנים ולבנים, תחתים
ושנים, עליות מרוחות, גם בארות מים בחצריהם. לכל בית אב חצר
מיוחדת עם הרבה חדרים, וכולם לבנים נקיים וטהורים מבפנים.
פתחים וחלונות קצרי קומה, מפחד גנבים ושודדי לילה. והחלונות
שקופים אטומים באבני שיש דקים, כעובי חצי אצבע, המאירים
כזכוכית. והשיש הזה נחצב מסלע ההר נקם (הר הקדם) אשר אצל
המבצר, וגוררים אותם במגרה כלוחות אבן, ואותם ישימו
בחלונותיהם, רבועים, עגולים, בעלי צלעות. מההר הזה יוציאו גם
אבני יקר, אדום וירוק, הנקרא "יאקות ימני", יקר הוא להישמעאלים
לשבצם בטבעות".

מתוך "ספר מסע תימן" ליעקב ספיר

"...And the homes of the Jews are constructed
here in beauteous form of stones and bricks,
lower and upper storeys and spacious upper
rooms, and also wells in their courtyards.
Each household has its own courtyard with many rooms,
and all are white and clean and pure
within. The apertures and windows are low for
fear of thieves and robbers by night.
And the windows are transparent and closed in with
delicate marble stones, of the thickness of half a
finger, which gave through light like glass, and
this marble is quarried from the rock of Mount
Nuqum, which is by the fortress, and they saw it
with saws as blocks and they place these in their windows,
square, round and angled in shape.
And from this mountain they take as well
precious stones, both red and green, which are
called *Yakut Yamani,* and they are precious to the
Ishmaelites who set them in rings."

From: *A Journey to Yemen* by Yaakov Saphir

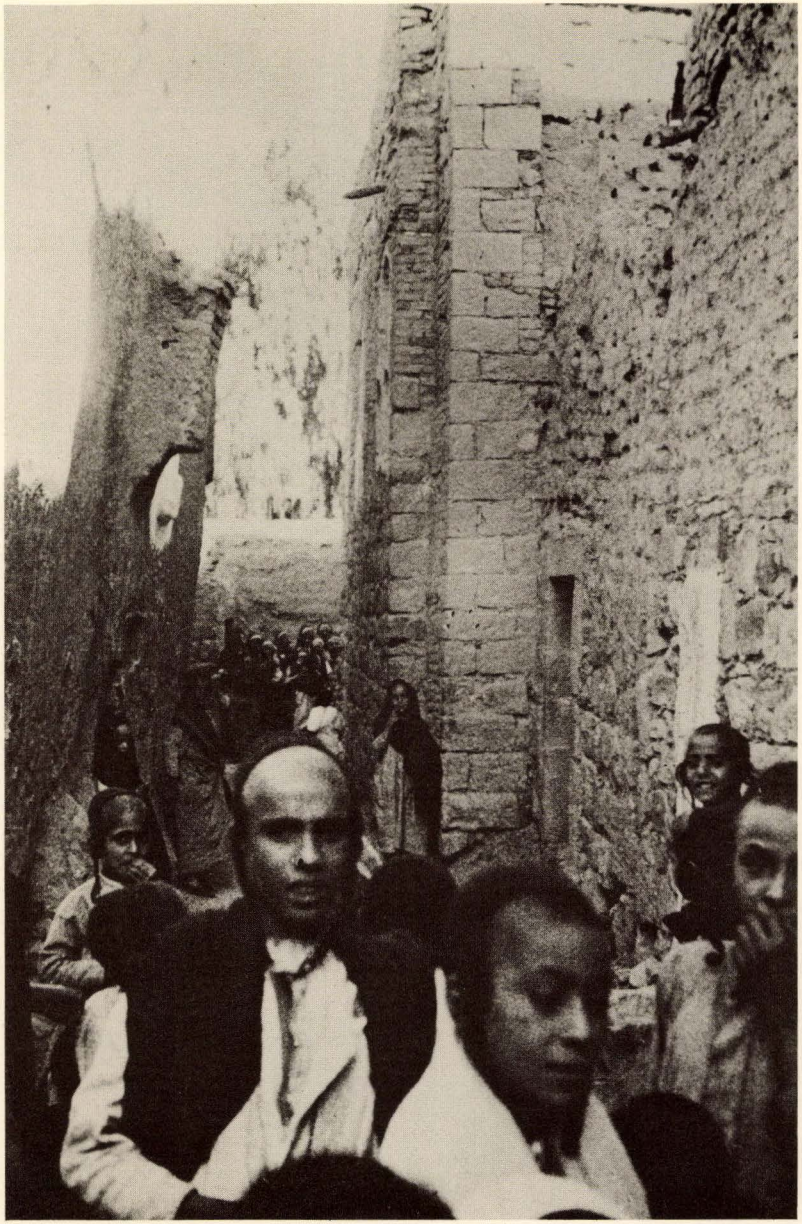
ברובע היהודי.
צילם: קרל רתיינס

In the Jewish Quarter.
Photograph by Carl Rathjens





ברובע היהודי.
צילם: קרל רתיינס



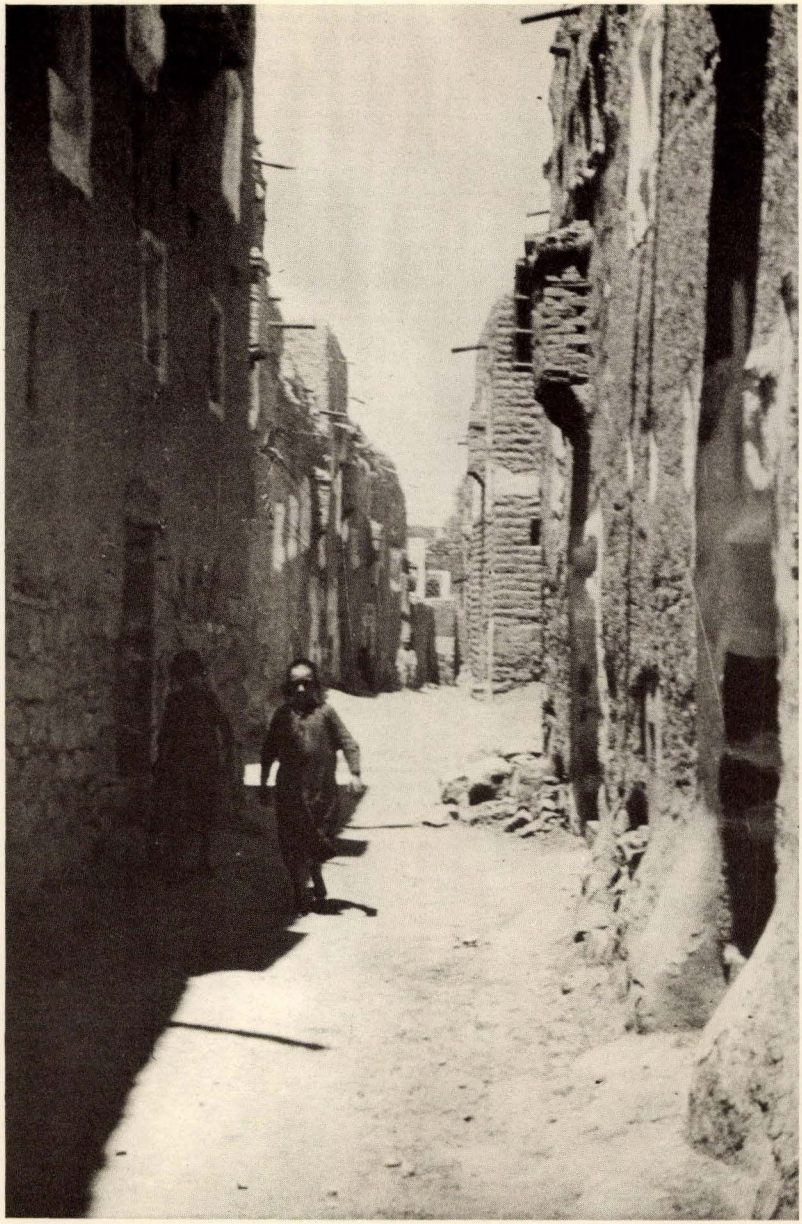


In the Jewish Quarter.
Photographs by Carl Rathjens





ברובע היהודי.
צילם: קרל רתיינס





In the Jewish Quarter.
Photographs by Carl Rathjens



"... כולם משכימי קום לבית הכנסת בטרם עלות השחר, בקיץ ובחורף, וכל אחד מביא עמו צפחת מי קליפת קהוֹה חמה המוכן להם מבעוד לילה עם צלוחית קטנה, שותים וקוראים ומזמרים, ומכבדים זה לזה בצלוחית קהוה. וכשהאירו מעט פני המזרח, ממהרים להתפלל, ועוד לא נצה החמה גמרו תפלתם, מפני שממהרים לצאת למלאכתם, שעל הרוב מלאכתם בחוץ בכפרים בין הגוים או בשוקים הרחוקים (כדי שיוכלו לשוב לבתיהם בערב). אבל התפלה אינה בחפזון ובמרוצה רק בהמשכה ובנעימה. שליח צבור קבוע אין להם וכל החפץ ימלא ידו, כי כולם יודעים להתפלל ולקרות. רובם ככולם מתפללים באזן קשבת (גם שותים הקהוה) או מהגים אחריו בלחש, רק בקריאת שמע עונים ואומרים כולם יחד בקול. אחר התפילה, קודם "עלינו", לא יצאו מבית הכנסת עד שלומדים מעט בנביאים, בכתובים, בהלכה, או אגדה, אשר ראש הכנסת מגיד לפניהם, ולזה קוראים: שילוש..."

מתוך "ספר מסע תימן" ליעקב ספיר

"...and all rise early to synagogue before the dawn breaks, summer and winter, and each brings with him in a flask a heated drink made from the husks of *kahwa* prepared the night before and a small flagon, and they drink and read and chant, and offer one another a flagon of *kahwa*. And when the eastern skies begin to light, they hasten to pray and before the sun has risen they complete their prayers, for they make haste to go out to their labours which are mostly abroad in the villages among the Gentiles or in the distant markets (so that they can return to their homes by evening). Yet their prayer is not conducted with unseemly speed but is prolonged and chanted. They have no regular leader of prayer, but whoever so wishes fulfills the task, for all of them can pray and recite. And they all pray attentively (even those who drink kahwa) or repeat the prayer in a whisper, and only when the *Shema* is recited do all answer in unison aloud. And after the prayer, before *Aleinu,* they do not leave the synagogue before they have studied something from the Prophets, the *Ketuvim* (Hagiograph), the *halakha* or the *agadda,* which the head of the synagogue recites to them, and this they call: *shilush.*"

From: *A Journey to Yemen* by Yaakov Saphir



יהודים בלבוש חג, לאחר תפילה בבית הכנסת.
צילם: הרמן בורכרט

Jews in festive dress, after synagogue service.
Photograph by Hermann Burchardt



שעת לימוד בצוותא בבית הכנסת.
צילם: הרמן בורכרט



Studying in the synagogue.
Photographs by Hermann Burchardt

"... והיהודים רובם ככולם בכל הארץ בעלי אומניות במלאכות שונות, צורפים, חרשי ברזל ועץ, מעבדי עורות, תופרי מנעלים, חייטים (מלאכת החייטות פה עפ"י הרוב הוא רק בגדי נשים ומכנסיהם מעשי רוקם סביב בתי השוקים למטה, אשר זאת כל תכשיטיהם, אבל חייטים לבגדי אנשים אינם צריכים, כי כתנות פשוטות המה ואינם צריכים למעשי אומן), תופרי לבוש מעורות כבשים ועזים, ועבודת קדרים לכל כלי חרש, עושי אבק שריפה, אבק שאיפת הטבק היוצא לרוב פה, וכל מלאכה; גם סוחרים ורוכלים ובעלי שדות וכרמים מעט מזעיר, ואינם עושים בעצמם עבודת האדמה. ועל כן לכל דבר מלאכה אשר יצטרכו הגוים לכל צרכי האדם, יבואו אל היהודים, ולא יכונו להם בלעדם. וזאת היא המחזקת ישוב היהודים פה בין הפראים האלה. ועולה על כולנה יעוד הבטחת נותן התורה יתברך שמו, אשר דבר בקדשו: וגם בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים וגו..."

מתוך "ספר מסע תימן" ליעקב ספיר

"...and most of the Jews throughout the land engage in various crafts, they are silversmiths, blacksmiths and carpenters, leatherworkers, shoemakers, (the tailor's craft here is only for the women's garments, for their trousers are embroidered around the calves and below, for this is all their adornment. They have no need of tailors for male garments for they wear simple shirts and do not require the craftsman's skill). They are also fashioners of garments from the hide of sheep and goats, and master potters, makers of gunpowder, and of the powder for sniffing of tobacco which is used here widely, and every other craft; they are also merchants and pedlars, and some very few own fields and vineyards, but they do not work on the soil. And therefore for every craft which the Gentiles require for all the needs of man they come to the Jews and cannot survive without them. And it is this which gives strength to the Jewish community here among these savages. And above all lies the promise of Him who gave the *Torah,* may His Name be Blessed, who proclaimed in His sanctity: "Yet for all that, when they be in the land of their enemies, I will not cast them away, neither will I abhor them..."

From: *A Journey to Yemen* by Yaakov Saphir





עושה מזרונים (למעלה).
צורף בבית מלאכתו (למטה).
מזקק מים (משמאל).
צילם: קרל רתיינס

Mattress maker (above).
Silversmith in his workshop (below).
Water distiller (left).
Photographs by Carl Rathjens





טוחן פולי קפה.
צילם: קרל רחיינס

Grinding coffee beans.
Photograph by Carl Rathjens



"... כי רד היום, בא האיש ממסחרו
מהשוק, איש קומה ובעל צורה,
קשר מפתחות חנותו ובית אוצרו
על שכמו מפה ומפה. זה להם דרך
הכבוד להודיע כי איש סוחר הוא,
כמנהג ארצות הקדם להתכבד
ברוב מפתחות... ופה בתימן, באין
להם חגורה על בגדיהם, ישאו
המפתחות הנתונים בשלשלת
מורכב על כתפם מזה ומזה, לאות
כי סוחר הוא ופקיד אוצרות".

מתוך "ספר מסע תימן" ליעקב ספיר

"...And when the day waned, this man came from his place of commerce in the market, a man of stature and goodly form, and the bundle of keys of his shop and treasury hung across his shoulder from here to there. For this is their dignified way of announcing that this man is a merchant, for it is the custom in the lands of the East to take pride in many keys ...And here in Yemen, where they have no girdle on their garment, they carry their keys on a chain across their shoulders, to signify him as a merchant and as charged with a treasury."

From: *A Journey to Yemen*
by Yaakov Saphir

סוחר יהודי נושא מפתח חנותו על שכמו.
צילם: קרל רתיינס

Jewish merchant
with his store key on his shoulder.
Photograph by Carl Rathjens



ילדים יהודים בצנעא.
צילם: קרל רתיינס





Jewish children in San'a.
Photographs by Carl Rathjens



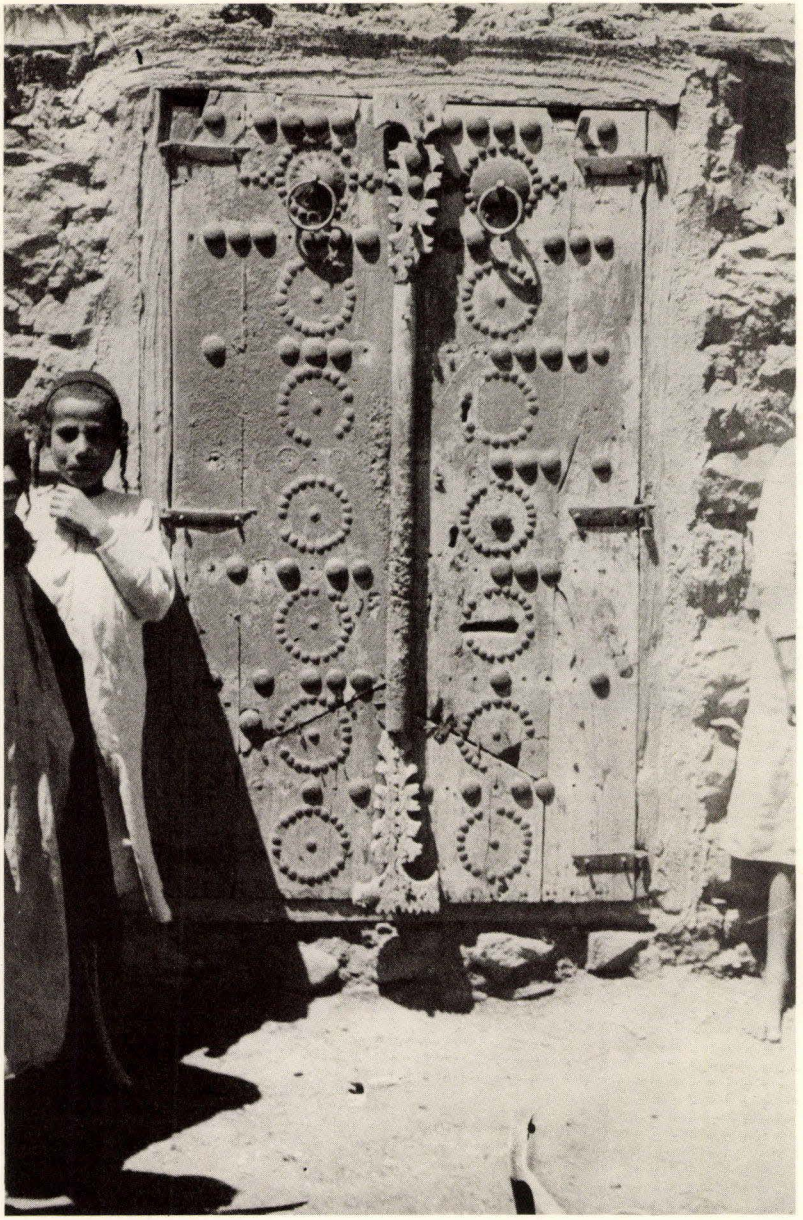




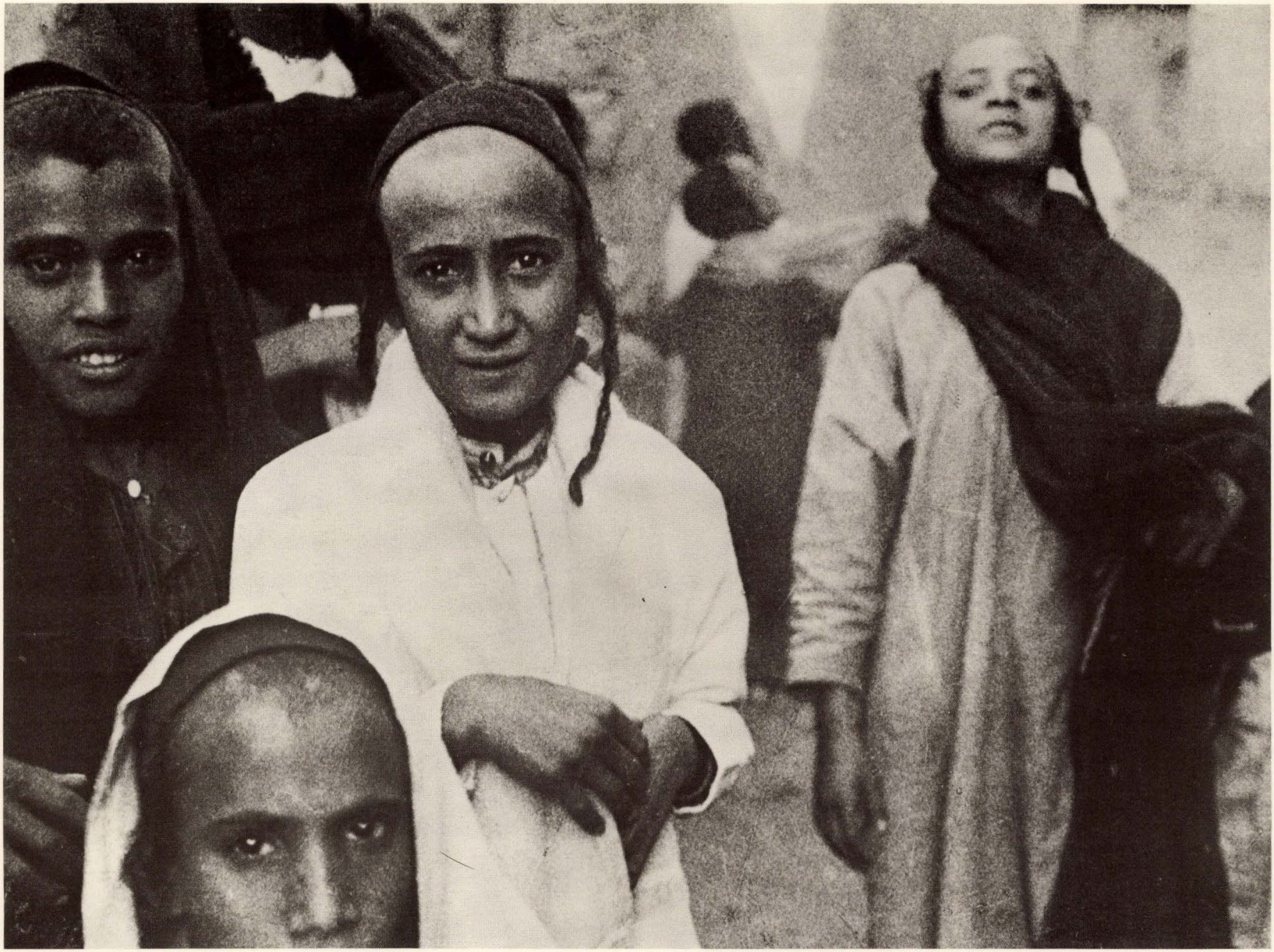
ילדים יהודים בצנעא.
צילם: הרמן בורכרט (מימין)
צילם: קרל רתיינס (למעלה)

Jewish children in San'a.
Photograph by Hermann Burchardt (right)
Photograph by Carl Rathjens (above)



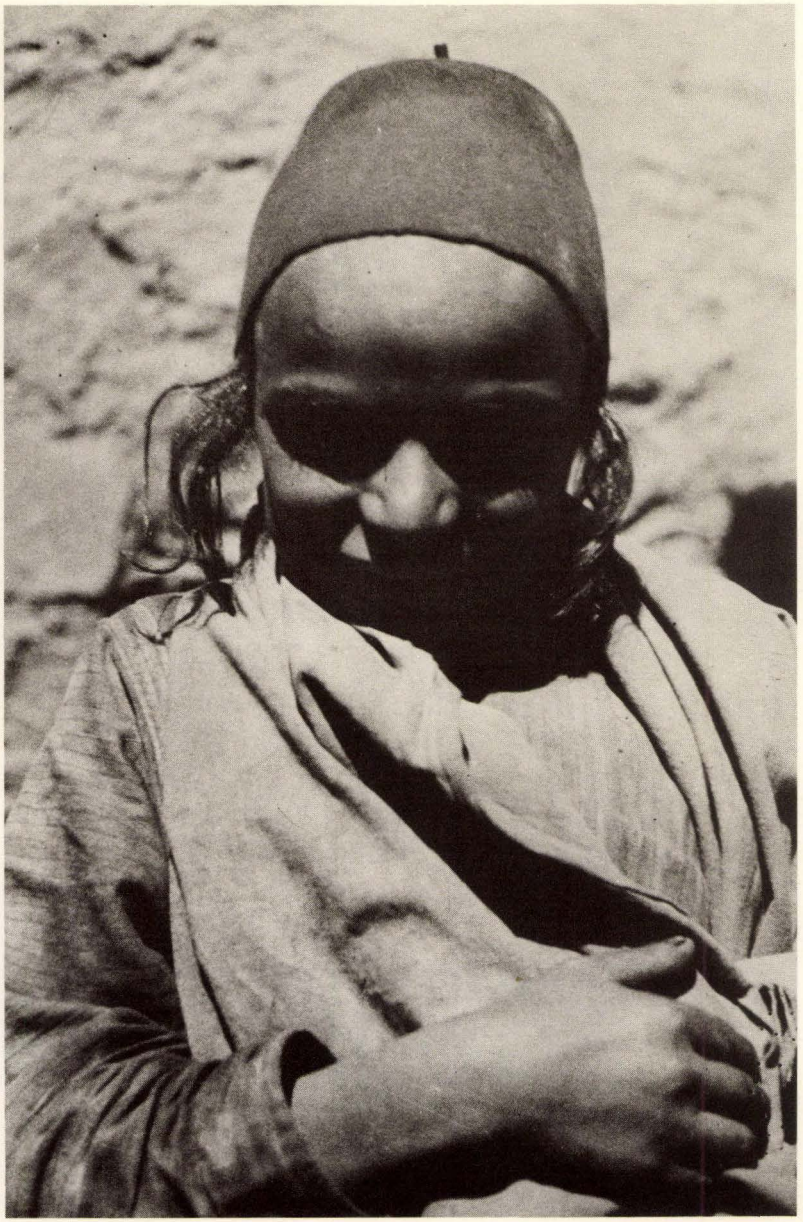


ילדים יהודים בצנעא.
צילם: קרל רתיינס



Jewish children in San'a.
Photographs by Carl Rathjens





ילדים יהודים בצנעא.
צילם: קרל רתיינס





Jewish children in San'a.
Photographs by Carl Rathjens



כלה יהודיה.
צילם: הרמן בורכרט

Jewish bride.
Photograph by Hermann Burchardt



כלה יהודיה.
צילם: קרל רתיינס

Jewish bride.
Photograph by Carl Rathjens

"... הנשים כל היום כבודן בבית פנימה. עוסקות במלאכת ידיהן וטרף בתיהן, לא ינוחו מעבודתן. והנן צנועות במלבושיהן, שערות ראשן לא יראו החוצה, צעופות בצעיפים ורדידים עד פדחתן ותחת צואריהן, וסרח העודף על לבביהן לכסות דדיהן, ובגד שחור או תכלת ארוכה עם בתי ידים ארוכות ורחבות לכסות גויותיהנה עד למטה לארץ. גם הבתולות כן תכסינה שערותן וכל גופן, והולכות יחפות רגל, גם (אחדות) בלי נעלים כהאנשים, אך מכנסים להנה המכסות עד העקב ולמטה, מעשי רקמה או מוזהב, שזאת להם לתכשיט גדול... נושאות עבודת הבית בעול כבד, ונאמנות לבעליהן אמונת אימון..."

מתוך "ספר מסע תימן" ליעקב ספיר



נשים יהודיות בלבוש מסורתי.
צילם: קרל רתיינס



...and as for the women, throughout the day their glory lies within the home. And they toil at their tasks and provide food for their households. They rest not from their labours. And they are modest in their array, the hair on their heads is concealed, they are swathed in veils and scarves up to the forehead and below the neck, and the remainder lies over the heart to conceal their breasts. And a long black or light-blue garment covers their bodies to the ground. The maidens too cover their hair and their entire body, and their legs are bare and (some) without shoes like the men, but they are arrayed in trousers which cover them to the heels and below, embroidered or gilded, and this is their main decoration ...They bear the heavy yoke of household labours and are steadfastly faithful to their husbands..."

From: *A Journey to Yemen*
by Yaakov Saphir

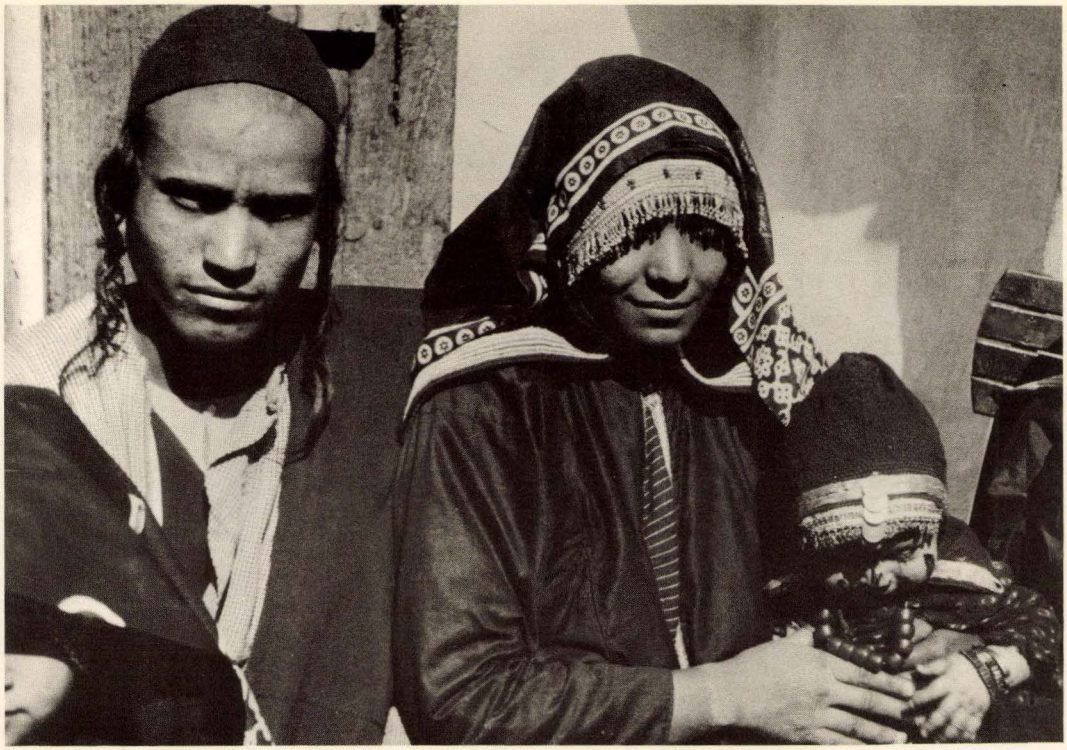
Jewish women in traditional dress.
Photographs by Carl Rathjens .





כלה ושושבינותיה (מימין).
אשה יהודיה בלבוש מסורתי (משמאל).
צילם: קרל רתיינס

Bride and bridesmaids (right).
Jewish woman in traditional dress (left).
Photographs by Carl Rathjens





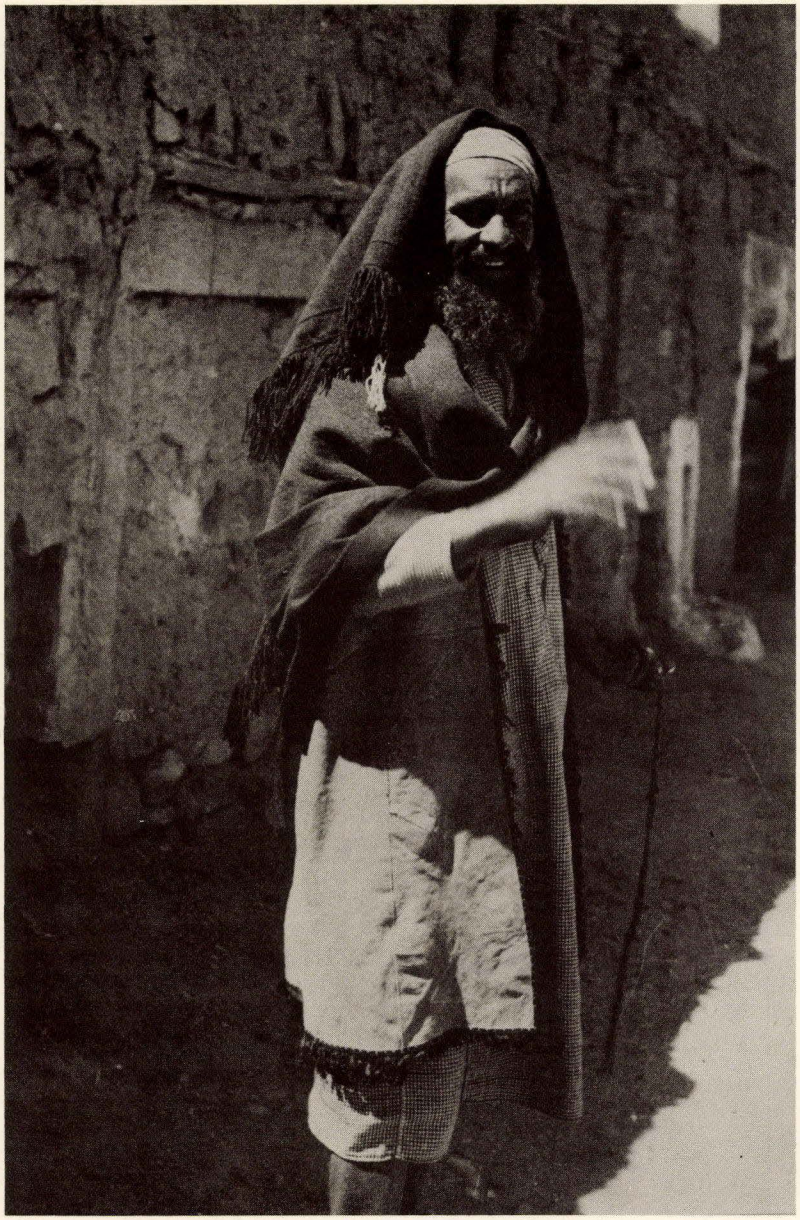
דמויות מהרובע היהודי.
צילם: קרל רתיינס

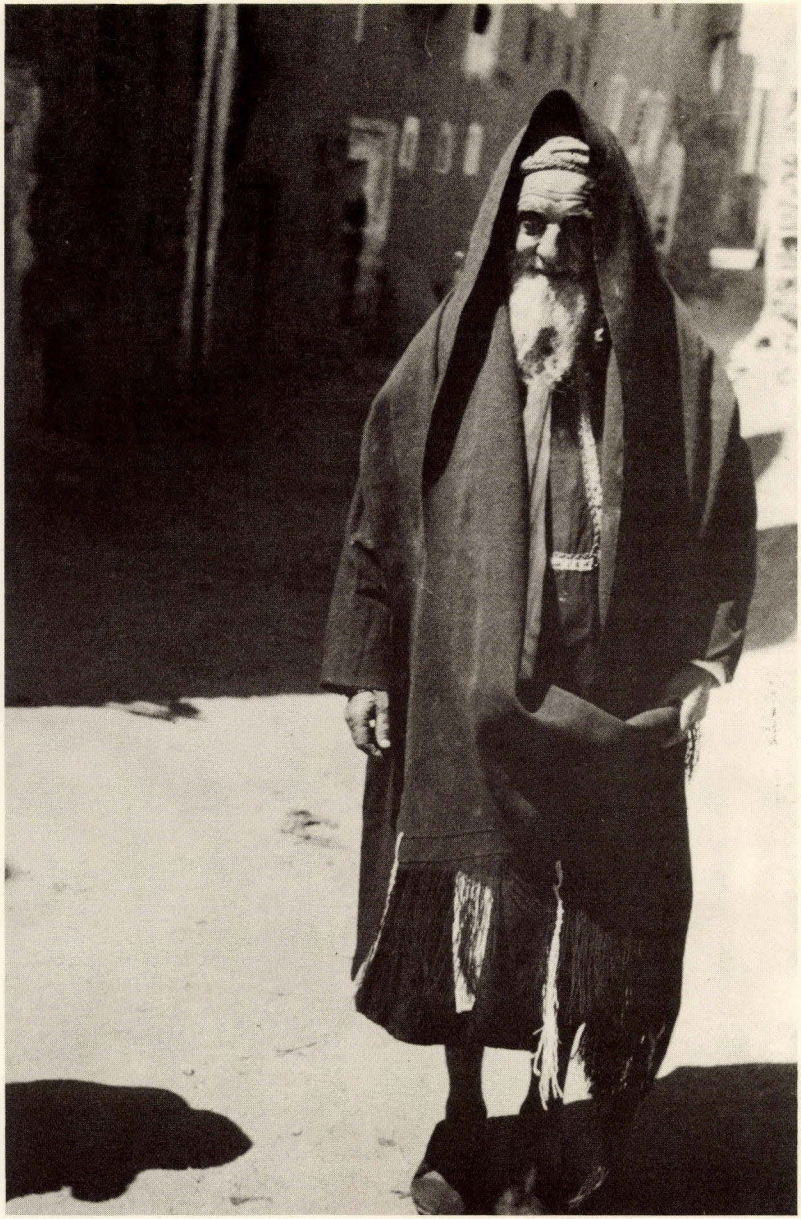




Images from the Jewish Quarter.
Photographs by Carl Rathjens







ברובע היהודי.
צילם: קרל רתיינס

In the Jewish Quarter.
Photographs by Carl Rathjens



ברובע היהודי.
צילם: קרל רתיינס

In the Jewish Quarter.
Photographs by Carl Rathjens



renowned 'Yemenite Epistle', which Maimonides sent to Yemen in the wake of the appearance of a false Messiah in Yemen. It is possible that as a result of the emergence of this false Messiah, the Jews of Yemen (or part of them) were condemned to forcible conversion and many were compelled to become Moslems. It is feasible to assume that the decree was revoked as a result of the intervention of Maimonides with the Egyptian court, to which Yemen was subject.
From this time onwards information on Yemenite Jewry decreases, the only exception being an unclear reference to the appearance of a false Messiah in 1495.
The Ottoman conquest of Yemen in the first half of the 16th century casts no additional light on the question. Yemenite Jewry remained an enigma until the first half of the seventeenth century when the Ottoman rulers were driven out of Yemen.
More is known about the Jews of Yemen in the seventeenth century because of two important events: the first was the expulsion of the Ottoman rulers which was connected with the uprising of the Imam el-Kassem known as al-Kabir (the Great) and the second, which was much more significant and grave, was the Muza expulsion in 1680. In this year, apparently because of the aftergrowths of the Sabbetaian movement, which reached Yemen in Sabbetai Zevi's lifetime, some of the Jews of the Central Yemenite Plateau were expelled to Muza, on the shore of the Red Sea. Many of the exiles died because of the intolerable conditions. Some of the Jewish settlements were destroyed and never rehabilitated, and many of the sacred books and writings of Yemen's Jews were lost. The Muza expulsion is therefore a significant milestone in the annals of the Yemenite Jewish community.
After a year, the exiles returned from their place of banishment to the Central Plateau and tried to reconstruct their economic and spiritual lives. The seventeenth century was the epoch of the greatest of Yemenite Jewish poets, Rabbi Shalom Shabazi, who witnessed the expulsion and wrote about it in his poems.
The eighteenth century was a time of economic flowering and the rehabilitation of spiritual and cultural life. In this century there emerged the *nesi'im* (presidents) of the house of Aharon Iraqi, the first *nasi* to be denoted by the honorary title of *'el Usta'*, the craftsman. His son Rabbi Shalom Iraqi, known by the Jews of Yemen as *'sar shalom'* (minister of peace) and 'el Usta' attained the highest political and economic status at court. He was the president of all Yemen's Jews, established ties with Constantinople and supported the Jews of Eretz Israel. His son Rabbi Yihya Iraqi, who was a great scholar, was among the initiators of the replacement of the Yemenite prayer version by the Sephardi version. This change was only partially successful. In this century the Yemenite Jewish community was influenced by the greatest of its scholars, Rabbi Yihya Salah (known as *ha-Mahritz),* considered to be the greatest of the Yemenite rabbinical authorities on halakhic questions.
The nineteenth century was a period of transition between the centralistic Imamic regime and the period of anarchy; towards the end of the century the Ottoman rulers returned to Yemen. The Jewish community suffered a series of harsh decrees in this period as a result of the breakup of central government. The weakness of the Imam generally encouraged extremist elements who strove to impose the stringent Zayad Moslem law on the Jews. The orphans decree, the sewage and latrine decree, strict regulations as to permitted garments, the imposition of heavy taxation - all these were characteristic of this century.
The Ottoman regime which was restored in Yemen in the eight decade of the century, linked Yemenite Jews to other parts of the Empire and facilitated travel of Jews to and from Yemen (incidentally, ties between Yemen's Jews and other Diasporas commenced several years after the conquest of Aden by the British). But, on the other hand, the Ottoman regime caused a certain disintegration of traditional life and institutions. Cracks appeared in the wall of Jewish ethic, and we witness certain negative phenomena in everyday life which originated in the contacts with the rulers. At the beginning of the eight decade of the century, there commenced widescale emigration from Yemen to Eretz Israel, inspired by ideas and concepts rife in the Jewish world outside Yemen. This emigration, which began in 1882, continued uninterrupted until 1914, when the First World War broke out.
After the war, emigration was resumed and continued consecutively until the establishment of the State of Israel in 1948. By then about one-third of Yemen's Jews had made their way to Palestine.
After statehood a plan to bring all the remaining Jews was put into action. Operation 'On Eagles Wings', (known erroneously as Operation Magic Carpet), began in 1949 and ended a year later. In this year some fifty thousand Yemenite Jews entered Israel.
Today only some two thousand five hundred Jews remain in Yemen, scattered over the central and northern areas of the country.

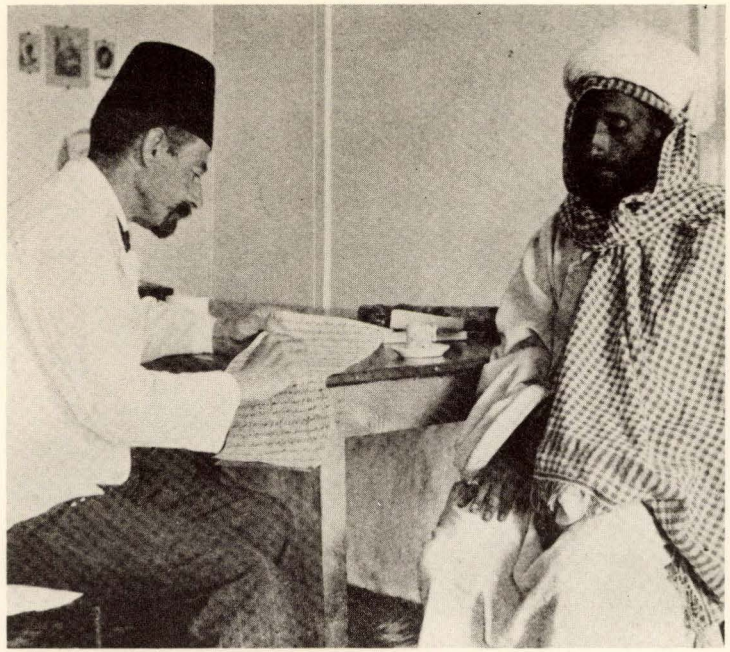
Where did the Yemenite Jews come from

It may safely be assumed that the nucleus of the Jewish community in Yemen originated in Eretz Israel. One of the most interesting and moving pieces of evidence is the existence of a highly important inscription concerning the twenty four priestly shifts which was found in Yemen. It attests to the twofold links of the community - to Eretz Israel and to the Temple, and casts light on the messianic tensions and expectations which permeated the lives of Yemenite Jewry from the first centuries C.E. The nucleus of Jews from Eretz Israel was augmented by Jews who probably migrated from Iraq to Yemen, because of persecution or as a result of the expansion of trade with India and the Far East. This is attested to by certain family names and also by the linguistic affinity which existed between the Jews of Yemen and of Iraq, particularly in the Gaonite period.

Another wave of Jewish migration reached Yemen from Egypt for the same two reasons cited above. To these three waves of Jewish migrants should be added those Jews who migrated to Yemen from North Africa, Ethiopia and possibly other countries as well. But this migration came to an end at the latest in the fourteenth century C.E. and possibly even earlier. The cessation of migration is directly linked to the economic waning of Yemen as a result of the discovery of alternate trade routes to India and the Far East. From this we learn that until the late Middle Ages Yemen attracted migration as a result of its economic prosperity and the relative security which Jews enjoyed therein.

Milestones in the annals of Yemenite Jewry

The Moslem conquest of the seventh century changed the legal and hence economic and social status of the Jews of Yemen. Up to then the Jews had belonged to the ruling class, both because they were landowners and farmers and because they were among the policymakers as regards trade between India and the Mediterranean basin countries. From the seventh century onward their fortunes were reversed. From members of the ruling class they were reduced to a protected class, from landowners and farmers they became suppliers of services and craftsmen, from free men they were transformed into aliens dependent on a protector, whether it was the Zaydi Imam or the tribal chief within whose territory they resided. Our knowledge about the Jews of Yemen after the Moslem conquest is sparse and in this, at least in part, there is no difference between the pre-Moslem period and the early



הרמן בורכרט (משמאל) בחברת מדריכו הערבי אחמד מוחמד אל ג'ראדי.
Hermann Burchardt (left) with his Arab guide Ahmed Muhammed el-Jaradi.

Moslem era. From the Moslem conquest to the twelfth century we know almost nothing about the Jews of Yemen. We learn from the letters of one of the Babylonian Gaons from the 10th century that the Jews of Yemen were in constant contact with the Babylonian center and that their financial contribution was of considerable economic importance. In addition to supporting the Gaon Yaakov academy in Babylon, the Yemenite Jewish community also sent funds to the Gaon Yaakov Academy in Eretz Israel. The links with the Jews of Babylon weakened with the increase in the economic and spiritual weight of Egyptian Jewry as a result of the Indian trade. This link became decisive in the period of Maimonides. By force of his personality and teachings and as a result of the economic ties between Yemen and Egypt, which led to the migration of Jews from Egypt to Yemen, Maimonides became an object of reverence for the Jews of Yemen. The ties of Yemenite Jewry to Maimonides and his household grew in strength as a result of the



The Jews of Sheba, or the Unknown Land of Yemen

by Dr. Yehuda Nini

When did Jews settle in Yemen

The question of when Jews settled in Yemen, or when exactly they arrived there, is a very complex one. The answers are to be found partly in the realm of legend and folk traditions and partly in the inscriptions remaining on ancient Yemenite sites and in various archaeological findings. According to one theory the first Jews arrived in Yemen in the tenth century B.C.E. in the reign of King Solomon. This theory is inspired by the image of the Queen of Sheba who, according to the Biblical story, visited Jerusalem, the capital of the Kingdom of Israel, in order to satisfy her curiosity after hearing word of the wisdom of Solomon. This theory cites the commercial links which developed in the wake of this visit, between the Kingdom of Israel and the Kingdom of Sheba. It is not totally unfeasible, since it is not impossible that Jewish merchants settled in Sheba-Yemen, but it is unlikely that they succeeded in establishing Jewish communities which endured for a protracted period.

A second theory attributes the beginnings of Jewish settlement to the development of the important commercial route between Asia Minor and India through Yemen - the renowned 'spice route' or 'frankincense route' - from the seventh century onward. It is claimed that Jewish commercial colonies grew up along the route from Damascus to Sheba. The theory is substantiated by inscriptions found in Yemen which bear out the possibility that a Jewish community existed in Yemen. Although the evidence is convincing, it is to be doubted that the Yemenite Jewish communities of the past few centuries were the continuation of these commercial colonies.

There is twofold confirmation of the presence of Jews in Yemen in the period of the Himyar Kingdom. The first piece of evidence is from the early centuries C.E. in the form of a burial cave of Himyar Jews at Beit Shearim and the second is the existence of a Jewish kingdom in Himyar (Yemen) which came to an end with the heroic death of the last Jewish monarch Yosef du Noas in battle against the Ethiopians.

We know of the presence of Jews in Yemen in the time of Muhammad, from Arabic historiography, which deals with the status of Ahal el'Dama or Ahal el Katab (the people of the protectorate or the people of the book respectively). It may be assumed that from the Moslem conquest at the beginning of the seventh century to the present, there has been consecutive Jewish settlement in Yemen.



רחוב ראשי ברובע היהודי.
צילם: קרל רתיינס

Main street in the Jewish Quarter.
Photograph by Carl Rathjens .

About the Exhibition

To mark the hundredth anniversary of the great wave of immigration from Yemen, Beth Hatefutsoth is mounting an exhibition on the Jews of San'a. The photographs in the exhibition were taken between 1901 and 1938 by two German orientalists, Hermann Burchardt and Carl Rathjens. These two scholars devoted special chapters in their studies of Yemen to the country's Jews, and particularly the Jewish community of San'a.

Hermann Burchardt (1857-1909) came from a Jewish merchant family and was himself a merchant. After the death of his father, he abandoned his business and dedicated himself to the study of the Near East. He visited Yemen three times (between 1901 and 1909) and reached remote areas which had never before been penetrated by European scholars. Despite the fact that the Imam Yihya had granted him a letter of protection, Burchardt was murdered, together with his companion, the Deputy Italian Consul in Yemen, during his third visit. In addition to photographs, Burchardt left notes and diaries which are an important source for the study of Yemen and its Jews.

Carl Rathjens (1887-1966), a geographer and orientalist, visited Yemen on four occasions between 1927 and 1938 and spent lengthy periods there. In the course of his travels he established close ties with prominent members of the ruling class, including the Imam himself.

Rathjens was in close contact with various people in Palestine. At the request of Mrs. Hadassa Kalwari-Rosen, one of the founders of WIZO, he purchased original artifacts in Yemen. His collection was bought by Zalman Schocken on the eve of the Second World War and handed over, on permanent loan, to the Bezalel Museum (later the Israel Museum). Some items from this collection are included in the present exhibition.

Under the influence of Professor S.D. Goitein, Rathjens handed over copies of his notes in 1960 to Mrs. Aviva Müller-Lancet of the Israel Museum for classification. He also donated to the Museum valuable material on Yemen, including many of his photographs. The rest of his collection is now housed at the Hamburg Museum of Ethnography, where he worked for many years.

Also interspersed in the exhibition are excerpts from Sefer Massa Teiman (A Journey to Yemen) by Yaakov Saphir (1822-1885), who visited the country in 1858 as an emissary from Eretz Israel.

We wish to thank all those who have kindly given us permission to use material in their possession:

Hamburgisches Museum für Völkerkunde, Hamburg
Museum für Völkerkunde, Berlin
Brauer Collection, Israel Ethnographic Society, Jerusalem
Department of Ethnography, Israel Museum, Jerusalem
Jewish National and University Library, Jerusalem

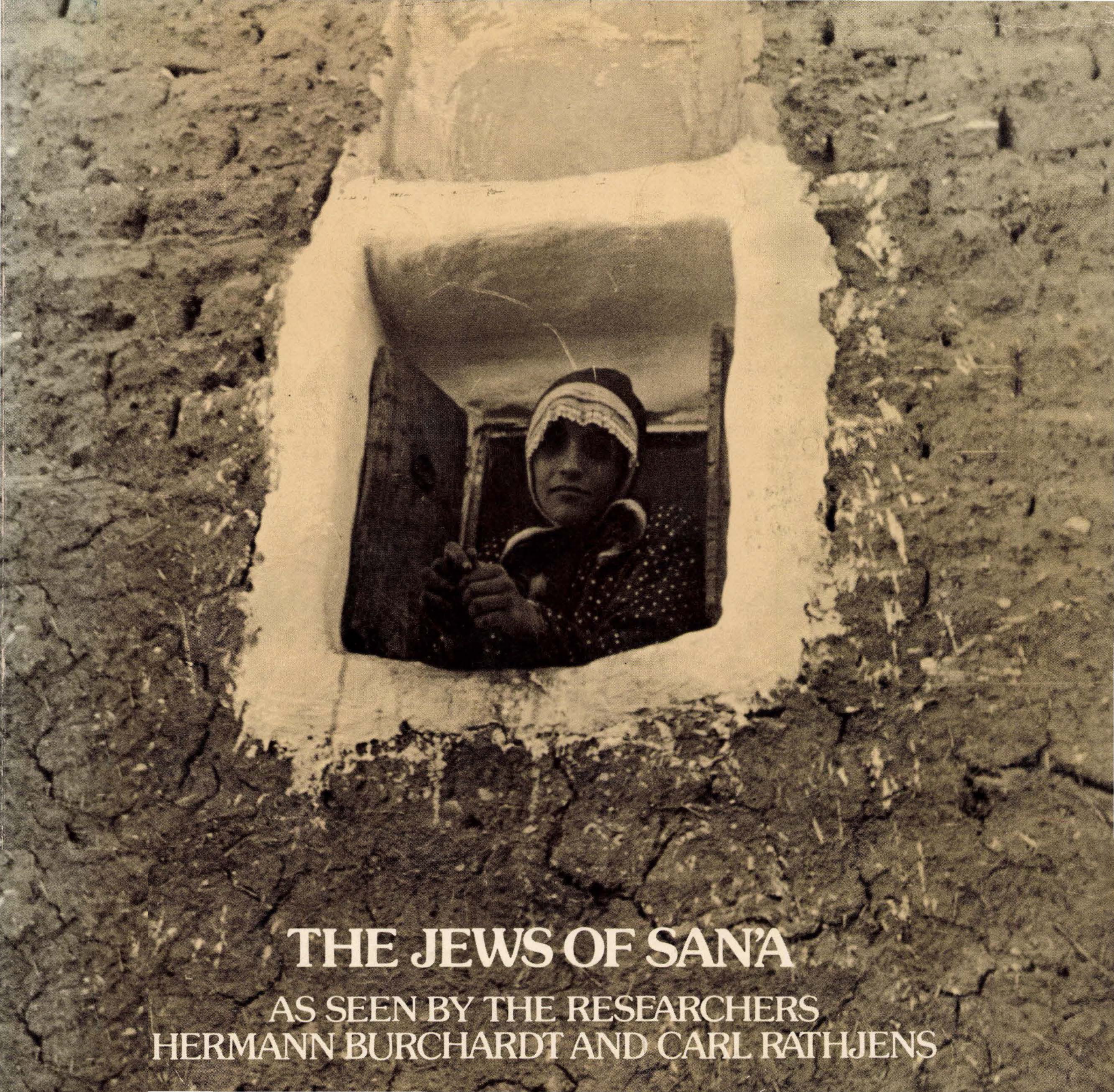
The Museum is grateful for Prof. Anita Shapira's help in selecting material for this exhibition from the collection of the Hamburg Museum of Ethnography

THE JEWS OF SAN'A

AS SEEN BY THE RESEARCHERS HERMANN BURCHARDT AND CARL RATHJENS

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Beth Hatefutsoth, The Nahum Goldmann Museum of the Jewish Diaspora
Tel-Aviv, 1982



THE JEWS OF SAN'A

AS SEEN BY THE RESEARCHERS HERMANN BURCHARDT AND CARL RATHJENS